

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВА В УКРАЇНІ

DETERMINATION OF COUNTERFEITING IN UKRAINE

Михалік О.І.,

*здобувач відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України*

У статті на підставі результатів проведеного емпіричного дослідження виділяється кілька груп криміногенних чинників, що зумовлюють фальшивомонетництво. До таких віднесено детермінанти соціально-економічного, технологічного, організаційно-управлінського й нормативно-правового характеру.

Ключові слова: фальшивомонетництво, детермінація, причини й умови, криміногенні чинники.

В статье на основе результатов проведенного эмпирического исследования выделяется несколько групп криміногенных факторов, обуславливающих фальшивомонетничество. К таким отнесены детерминанты социально-экономического, технологического, организационно-управленческого и нормативно-правового характера.

Ключевые слова: фальшивомонетничество, детерминация, причины и условия, криміногенные факторы.

In the article on the basis of the empirical research several groups of criminogenic factors that condition counterfeiting were determined. These include the determinants of socio-economic, technological, organizational, managerial, legal and regulatory nature.

Key words: counterfeiting, determination, causes and conditions, criminogenic factors.

Постановка проблеми. Детермінація являє собою окремих і дуже важливий блок кримінологічного знання. Його значущість полягає у поясненні витоків злочинної поведінки на масовому, груповому й індивідуальному рівні суспільних відносин. Для України у період глибокої соціально-економічної і фінансової кризи є вельми важливим протидіяти злочинним проявам, що становлять загрозу для її економічної безпеки. До таких належить явище фальшивомонетництва, пов'язаного з виготовленням, збутом та іншими незаконними діями з грошима, державними цінними паперами, марками акцизного податку, державними лотереями й голографічними захисними елементами, передбаченими ст. 199 КК України.

Стан опрацювання. У різні періоди кримінально-правові, криміналістичні та інші питання боротьби із фальшивомонетництвом розглядали Т.П. Бірюкова, В.С. Богачук, А.В. Войціховський, О.М. Калужна, Є.І. Клімова, В.Ф. Красавін, І.Є. Максимова, В.С. Мацишин, С.І. Марко, А.В. Миронська, Є.А. Морозова, С.І. Мукашев, Ю.О. Нікітін, С.Ю. Петряєв, Н.С. Пономарьова, А.М. Тимчишин, О.Ю. Ясінов та ін. Єдине кримінологічне дослідження фальшивомонетництва на монографічному рівні було здійснене І.В. Сингаївською (2010). Однак воно не враховує не лише змін, пов'язаних із розширенням предметів фальшивомонетництва, однак й новітніх суспільно-політичних умов, що мають місце в Україні протягом 2014–2017 рр.

Метою статті є визначення основних детермінант, що зумовлюють явище фальшивомонетництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. Фальшивомонетництво пропонується розглядати як певне негативне соціальне явище, на поширення якого впливають

різні за спрямованістю й силою криміногенного впливу чинники (детермінації ні комплекси): соціально-економічний, технологічний, організаційно-управлінський, нормативно-правовий. Тому побудова заходів запобігання фальшивомонетництву має урахувати саме перелічені групи детермінантів.

Основним інформаційним джерелом побудови сучасної системи детермінації фальшивомонетництва є передусім результати проведеного емпіричного дослідження. Воно включає вибіркове вивчення судової практики по злочинам, передбачених ст. 199 КК України і розглянутих судами в усіх областях країни протягом 2012–2016 рр., а також експертне опитування 250 працівників територіальних управлінь протидії злочинам у сфері економіки МВС України й опитування 40 експертів Науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України у всіх областях України, які безпосередньо здійснюють судово-технічні експертизи документів щодо підроблених предметів фальшивомонетництва.

Соціально-економічні детермінанти мають найбільший криміногенний вплив. Такої думки дотримується більшість опитаних респондентів. Зокрема, 75% опитаних експертів НДЕКЦ МВС України й 56% співробітників поліції вказали, що фальшивомонетництво зумовлене соціально-економічною кризою, бідністю населення, які штовхають окремих людей до кримінального збагачення у такий спосіб. За словами відомого кримінолога В.В. Лунєєва, причини злочинності, зокрема корисливої економічної, частиною якої є фальшивомонетництво, пов'язані із самим суспільством, соціальною несправедливістю й нерівністю, що непереборні в умовах чинного соціального простору [1, с. 495]. Для сучасної України вказані тези є вельми актуальними через глибоку соціально-економічну кризу, в якій наша держава

перебуває протягом фактично усього періоду її незалежності. Упродовж 2014–2017 рр. ця криза лише посилилась. Тому не випадково загальний кримінологічний портрет особи злочинця-фальшивомонетника є маргіналізованим, що відзначається його низьким соціальним статусом й незначними доходами. Тому стає очевидним, що формуванню економічної фрустрації винних у виготовленні й збуті підроблених грошей і марок акцизного податку сприяють соціально-економічні негаразди.

Додатковим фактом, який підтверджує висновок про хиткість української економіки й високі темпи інфляції, є плани про введення до грошового обігу у 2017 р. нової банкноти номіналом 1 000 грн. Очевидно, що ця подія негативно позначиться на поширенні явища фальшивомонетництва. Адже злочинна діяльність фальшивомонетників, як показує практика, спрямована здебільшого на виготовлення і збут гривні великого номіналу. Тому з часом банкнота найвищим номіналом у 1 000 грн. має посісти перше місце у структурі предметів фальшивомонетництва.

Технологічні детермінанти. Сучасне українське суспільство характеризується послідовною інформатизацією. На це вказує стабільне збільшення частки користувачів різних вікових груп офісної техніки (персональних комп'ютерів, ноутбуків, копіювальних пристроїв, сканерів, принтерів тощо), різноманітних девайсів (смартфонів, планшетів), має місце загальний доступ громадян до інтернету. Тому не випадково певна частина фальшивомонетників використовувала технологічні досягнення у процесі виготовлення фальшивих грошей або марок акцизного податку.

Окрім поширення й доступності сучасної офісної техніки більшості громадян України, до технологічних криміногенних чинників, що зумовлюють фальшивомонетництво, можна віднести недоліки у захисті національної валюти й марок акцизного податку. Незважаючи на те, що гривня загалом належить до найбільш сучасних і захищених валют світу, на думку експертів НДЕКЦ, є певні недоліки. До таких віднесено: відсутність елемента магнітної стрічки; не передбачена мікроперфорація; випуск окремих банкнот гривні без застосування спеціального паперу, більш стійкого до зношення; мала кількість дрібних елементів захисту з роздільною здатністю понад 6 000 dpi; відсутність додаткових інфрачервоних елементів.

Що стосується марок акцизного податку, то в опитаних експертів до цих предметів фальшивомонетництва було найбільше дорікань щодо рівня їх захисту та якості виробництва: відсутність глибокого друку із застосуванням спеціальних фарб; відсутність графічного й голографічного захисту; рідка зміна зразка марки; не передбачений інфрачервоний захист, який є більш надійним, порівняно з ультрафіолетовим тощо.

Організаційно-управлінські детермінанти. Опитування експертів НДЕКЦ, а також працівників територіальних управлінь протидії злочинності у сфері економіки МВС України показало такі чин-

ники організаційно-управлінського характеру, що сприяють поширенню фальшивомонетництва: а) складність виявлення цих злочинів й встановлення винних в їх вчиненні осіб (27,5% і 34% відповідно); б) недостатній рівень захисту окремих предметів фальшивомонетництва, особливо марок акцизного податку (7,5% і 3,6% відповідно); в) некомпетентність банківських працівників, які мають встановлювати підробки та вилучати їх із грошового обігу (5% і 8,4% відповідно); г) неефективна робота правоохоронних органів (5% і 6,8% відповідно); ґ) корупція у системі судових і правоохоронних органів (2,5% і 5,2% відповідно); д) недосконалий механізм митного контролю під час переміщення товарів і людей через державний кордон України (2,5% і 13,6% відповідно); е) недостатня взаємодія працівників територіальних управлінь протидії злочинам у сфері економіки МВС України з експертами НДЕКЦ (5% і 3,2% відповідно). Як бачимо, вчиненню злочинів, пов'язаних із підробкою грошей і марок акцизного податку, сприяє ціла низка організаційно-управлінських детермінант.

Традиційно до кола таких криміногенних чинників відносяться недоліки правоохоронної діяльності. Із реформуванням органів внутрішніх справ й органів прокуратури, що здійснюється й донині, ці детермінанти набувають особливої актуальності. Вказана теза підтверджується навіть керівниками силових відомств. Так, голова Національної поліції свого часу підкреслювала, що однією з причин посилення криміногенності в Україні у 2015–2016 рр. є недоліки кадрової політики під час реформування підрозділів поліції. Вони виявляються у своєрідному кадровому голоді, коли, з одного боку, у процесі переатестації, зокрема співробітників управлінь протидії злочинності у сфері економіки, звільнено більшість професіоналів, а, з другого, – набрано нових, малодосвідчених працівників [2].

Організаційно-управлінські недоліки у діяльності правоохоронних органів стосуються й податкової міліції. Парламентарями і підприємцями визнано, що ця структура відзначається високим рівнем корупції. Податкова міліція останнім часом перетворилась на каральний фінансовий орган, що не протидіє кримінальним правопорушенням у сфері економіки, а, навпаки, прикриває незаконну економічну діяльність організованих злочинних угруповань. Крім того, діяльність податкової міліції останнім часом стала для держави збитковою, оскільки, наприклад, у 2015 р. вона повернула до бюджету 521 млн грн. податків, тоді як на утримання цього органа витрачено 554 млн грн. [3]. Тому можна вважати правильним ліквідацію податкової міліції з 1 січня 2017 р. На справедливості цієї тези вказують результати проведеного емпіричного дослідження. У матеріалах вивчених кримінальних проваджень, розглянутих судами за ст. 199 КК України, часто траплялись випадки незаконної діяльності підпільних цехів і навіть заводів із виготовлення контрафактної алкогольної й тютюнової продукції, на яку наклеювались підроблені марки акцизного податку.

Більшість таких злочинів тривали місяцями, а іноді й роками. Очевидно, що це відбувалось за мовчазної згоди й прикриття з боку органів податкової міліції.

Окрім кадрових недоліків у роботі правоохоронних органів, спостерігається також низькі показники розкриття злочинів. Якщо у 2013–2015 рр. рівень розкриття злочинів скоротився з 45% до 39% відповідно, то у 2016 р. цей показник погіршився і становить менше 30%. За статистичною інформацією, ситуація із розкриттям злочинів, передбачених ст. 199 КК України, є ще гіршою. Так, у 2013 р. питома вага зазначених кримінальних правопорушень, в яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення), у загальній структурі облікованих злочинів, становило 83,8%. У 2016 р. цей показник збільшився до 93%. Це означає, що рівень розкриття фальшивомонетництва перебуває на рівні 7%. Представлені цифри демонструють, що рівень розкриття досліджуваних злочинів є дуже низьким і значно гіршим, як за розкриттям усіх кримінальних правопорушень (25,3%), так і за розкриттям злочинів у сфері господарської діяльності (34,8%) [4].

Певним чином поширенню фальшивомонетництва сприяють недоліки органів поліції щодо формування криміналістичних обліків підробленої валюти та їх використання. Незважаючи на те, що НДЕКЦ МВС України в області наповнюють інформаційну автоматизовану пошукову базу даних «Підроблена гривня», «Підроблений долар», «Підроблена банкнота євро», «Підроблений рубль», однак такі відомості мають здебільшого накопичувальний характер й не завжди використовується поліцейськими для запобігання таким злочинам. Більше того, основний масив інформації у зазначених автоматизованих базах стосується місця виявлення злочину та способу підробки грошей [5]. Натомість, бракує інформації про особу, яка виготовила, перемістила, перевезла чи збула гроші.

Варто зазначити, що інформаційним базисом запобігання досліджуваним злочинам є автоматизована інформаційна система «Фальшивомонетництво», що є у розпорядженні територіальних управлінь протидії злочинам у сфері економіки МВС України. Вона накопичує різні дані щодо підробки національної та основних світових валют. Однак недоліком цієї програми вважається відсутність будь-яких відомостей про інші предмети фальшивомонетництва (марки акцизного податку, державні цінні папери, білети державної лотереї, голографічні захисні елементи).

Організаційно-управлінським недоліком слідчих підрозділів Національної поліції є невиконання вимог щодо встановлення усіх дійсних обставин, що посприяли вчиненню злочинів, передбачених ст. 199 КК України. Результати емпіричного дослідження показали, що у третині злочинів (30,8%) про фальшивомонетництво причини й умови злочинів слідчими встановлені не були, так само й не були здійснені необхідні заходи, спрямовані на їх усунення.

Свідоме замовчування органами державної влади та силовими відомствами України через корупцію

масових випадків контрабанди спирту та інших підакцизних товарів із території так званих ДНР і ЛНР також є вагомим чинником, який сприяє поширенню фальшивомонетництва. Адаже виготовлення контрафактної горілки з контрабандної спиртовмісної сировини не видається можливим без виготовлення і збуту марок акцизного податку.

Обставиною, що впливає на поширення підроблених грошей в Україні, є, зокрема, значна частка готівки у фінансовому секторі. За даними НБУ, співвідношення готівкової маси до ВВП в Україні становить 18,1%. Наприклад, у Норвегії цей показник дорівнює лише 1,9 %, Швеції – 2,2%, Данії – 3%. Крім цього, високий рівень готівки у грошовому обігу гальмує зростання економіки, знижує рівень фінансової прозорості, затримує активний розвиток сучасних сервісів й технологій. Попит на готівку зумовлений високим рівнем тіньової економіки в Україні, який сягає щонайменше 41% [6, с. 3], а також низькою довірою громадян до банківської системи. У свою чергу, існує ціла низка чинників, що заважають обмеженню готівкових розрахунків як населенням, так і підприємствами: висока ставка міжбанківської комісії, що гальмує розширення мережі термінального обладнання, нерівномірне покриття терміналами території держави.

Значна частка готівки у грошовому обігу не дає змоги НБУ здійснювати належне управління і контроль готівкового обігу, зокрема пов'язаного зі зберіганням, переміщенням готівки, перевіркою її якості тощо. У зв'язку з цим НБУ був вимушений на початку 2017 р. укласти спеціальну угоду з державним банком «Ощадбанк», відповідно до якої на останній покладається функція зберігання запасів готівки, забезпечення нею інших банків регіонів і приймання від них грошових надлишків.

Певним чином поширення фальшивомонетництва зумовлене невпорядкованою діяльністю великої кількості пунктів обміну валют. Нині в Україні на здійснення валютних операцій мають відповідні ліцензії 30 фінансових компаній та «Укрпошта». У 2016 р. порівняно з попереднім роком їх кількість зросла у півтора рази і становила 3 205 [7]. За умови широкої розгалуженості мережі пунктів обміну валют в Україні зростають шанси одержання касирами від клієнтів або навпаки підроблених грошей національної або іноземної валюти. Особливо це стосується так званих суперпідробок доларів США чи євро, виявити які візуально і навіть за допомогою базових ультрафіолетових пристроїв майже неможливо.

Одним із дієвих заходів, спрямованих на обмеження фальшивомонетництва, є періодична зміна зразків банкнот або суттєве покращення якості їх захисту. За даними НБУ, це має здійснюватись раз на 5–7 років. Що стосується гривні, то зразки номіналів, що найчастіше підробляються злочинцями, змінюються не так часто, як того вимагають внутрішньовідомчі інструкції й прогресивна зарубіжна практика. Як відомо, з березня 2015 р. НБУ увів до обігу оновлену банкноту номіналом 100 грн. зразка

2014 р., а з квітня 2016 р. – нову банкноту номіналом 500 грн. зразка 2015 р. Натомість, зразок банкноти номінальною вартістю 200 грн., що, за результатами емпіричного дослідження, підробляється у 27% випадків, досі не змінений.

На детермінування фальшивомонетництва негативно впливають організаційно-управлінські прорахунки у формуванні державної фіскальної політики. Зокрема, це виявляється у непродуманому й соціально невідповідальному підвищенні вартості підакцизних товарів, таких як алкогольні напої й тютюнові вироби, обіг яких передбачає наклеювання на продукцію відповідних марок акцизного податку.

Поширенню вказаних злочинів сприяє недосконала система адміністрування акцизного податку. Вона пов'язується із використанням застарілої паперової форми марки акцизного податку. Така форма є ідеальним варіантом для фальшивомонетників, які виготовляють контрафактну продукцію, що забезпечує їм чималі злочинні неоподатковані доходи. До того ж, паперові марки акцизного податку не дають державі змоги здійснювати належний контроль у сфері обігу підакцизних товарів на всіх його етапах.

Нормативно-правові детермінанти пропонуються класифікувати за ступенем детермінуючого впливу на загальні й спеціальні. При чому найбільший негативний вплив на поширення досліджуваних злочинів здійснюють вказані чинники другої групи.

Загальні нормативно-правові чинники стосуються усіх злочинів, включаючи й ті, що передбачені ст. 199 КК України. Вони виявляються у недоліках законодавчого забезпечення діяльності правоохоронних органів, наприклад: відсутність Законів України «Про кримінологічну експертизу проектів норма-

тивно-правових актів», «Про запобігання і протидію злочинності» [8]; непередбачення у Кримінальному процесуальному кодексі України норми про встановлення слідчих причин й умов конкретного злочину; нерозроблення чинної Програми протидії злочинності в Україні тощо.

Спеціальними нормативно-правовими чинниками, що зумовлюють розглядуване явище соціальної дійсності, можна вважати: відсутність Програми запобігання злочинам у сфері економіки, що ускладнює ефективність запобігання фальшивомонетництву; застарілість і неузгодженість Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів» від 12 квітня 1996 р. № 6 із чинним кримінальним та фінансовим законодавством України; відсутність окремого закону, в якому закріплювалось упровадження у нашій державі фінансової стратегії “Cashless economy” (безготівкова економіка); недоліки формулювання положень Інструкції про ведення касових операцій банками в Україні, затвердженої постановою Правління НБУ від 1 червня 2011 р. № 174; недовіра Міжнародної конвенції по боротьбі з підробкою грошових знаків, прийнятою у 1929 р. у м. Женева, та ін.

Висновки. Виділення низки детермінант фальшивомонетництва соціально-економічного, технологічного, організаційно-управлінського й нормативно-правового характеру дасть змогу виробити відповідну стратегію запобігання вказаному негативному соціальному явищу, що включатиме заходи загальносоціальної й спеціально-кримінологічної спрямованості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лунеев В. Курс мировой и российской криминологии : учеб. В 2 т. – Т. 1. Общая часть / В. Лунеев. – М. : Юрайт, 2011. – 1003 с.
2. Нацполиция страдает от «кадрового голода» – Деканоидзе [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.rbc.ua/rus/news/natspolitsiya-stradaet-kadrovogo-goloda-dekanoidze-1474464517.html>.
3. Гетман О. Податкова міліція. Давайте, нарешті, попросимося! / О. Гетман [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/columns/2017/01/18/617881>.
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення у 2013–2016 рр. / Управління організації ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань та статистичної інформації Генеральної прокуратури України. – К., 2017.
5. Дейнека Т. Сучасний стан обліку підроблених грошових знаків і експертна профілактика фальшивомонетництва: взаємодія служб ОВС / Т. Дейнека // Техническая экспертиза документов: проблемы и развитие : сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. (г. Киев, 20–21 октяб. 2005 г.) / сост. К. Ковалев, Т. Тимофеева. – К. : ИПЦ МВД Украины, 2006. – С. 168–177.
6. Тенденції тіньової економіки в Україні / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – К., 2016. – 21 с.
7. За рік в Україні у півтора рази зросла кількість валютних обмінників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/groshi/za-rik-v-ukrayini-v-pivtora-razu-zroslo-kilkist-valyutnih-obminnikiv-865719.html>.
8. Колодяжний М. Шляхи модернізації системи запобігання злочинності в Україні / М. Колодяжний // Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права (м. Харків, 9 груд. 2016 р.) ; за ред. В. Тація, Б. Головкина. – Х. : Право, 2016. – С. 159–161.